

DRAGUTIN BABIĆ

UDK: 39(=162.3)(497.526)

Pregledni članak / Review

Rukopis prihvaćen za tisak: 25. 5. 2021.

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/m16wjce3k9>

Sjećanje/pamćenje, identitet, asimilacija: Česi u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji

Sažetak

U radu se analizira provedeno empirijsko istraživanje (polustrukturirani intervjui) u naseljima Bjelovarsko-bilogorske županije (Ivanovo Selo, Treglava i Rastovac), na populaciji češke nacionalne manjine. Intervjuirano je ukupno 10 pripadnika češke nacionalne zajednice. Analiza intervjua pokazuje da su ispitanici prilično dobro upoznati s dolaskom svojih predaka u drugoj polovici 19. stoljeća na područje Bjelovarsko-bilogorske županije i Hrvatske u cjelini. Česi su se na području te županije tijekom vremena organizirali u društva i udruge, pa putem folklor, škole, knjižnice, kulturnih priredbi i drugih aktivnosti u institucijama i drugama prenose, čuvaju i kreiraju nacionalni identitet vlastite zajednice, što usporava i ovdje prisutnu asimilaciju u većinsku narodnosnu zajednicu. Kulturalno pamćenje dodatno pridonosi čuvanju i prijenosu nacionalnomanjinskog identiteta. Kvalitetna suradnja s češkom državom također znatno utječe na sprečavanje asimilacije i na sve aktivnosti u kojima se afirmira češko nacionalno ime. Jezik je važan činitelj nacionalnog identiteta nacionalne zajednice na simboličkoj i komunikacijskoj razini. U slučaju Čeha, osim primarno socijalizacijske sfere (obitelj, susjedstvo, prijateljstvo), posebnu važnost ima školsko obrazovanje, gdje se pripadnici te nacionalne manjine obrazuju na češkom jeziku s upoznavanjem češke kulture, što jača osjećaj pripadnosti češkoj naciji i usporava asimilaciju.

Ključne riječi: asimilacija; Bjelovarsko-bilogorska županija; Česi; sjećanje, identitet; pamćenje; sjećanje.

1. Uvod

Česi u Hrvatskoj čine jednu od dvadeset i dvije etničke/nacionalne manjine, relativno brojnu i po duljini nacionalnomanjinskog statusa „staru“ nacionalnu manjinu. Za razliku od „starih“, „nove“ nacionalne manjine nastale su 90-ih godina 20. stoljeća u procesima političkog i ratnog raspada SFRJ od nacionalnih zajednica koje su imale status konstitutivnih naroda u toj državi (Makedonci, Crnogorci, Slovenci, Srbi, Muslimani/Bošnjaci). Česi u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji imaju relativno dugu tradiciju naseljavanja i, nakon Srba, čine drugu nacionalnu manjinu po brojnosti i udjelu u ukupnoj županijskoj populaciji. Pritom je koncentracija te nacionalne manjine posebno prisutna u Daruvaru i nekolicini općina i gradova u blizini Daruvara (Končanica, Grubišno Polje, Dežanovac, Sirač, Hercegovac). Brojnost neke zajednice, posebno nacionalne, bitna je pretpostavka za bolje očuvanje njezine tradicije i baštine, kao i za socijalnu konstrukciju nacionalnog identiteta kroz desetljeća, pa i stoljeća. Sjećanje/pamćenje zajednice, kako komunikacijsko tako i kulturalno, činitelj je čuvanja, prenošenja i dogradnje nacionalnog identiteta, a pripadnici etničke/nacionalne zajednice, uz ostale političke i društvene aktere, imaju posebnu i najvažniju ulogu u tim procesima. Njihova organiziranost, sve do postojanja važnog središta u državi (u slučaju Čeha grad Daruvar), omogućuje sve ono što je važno za kolektivni identitet zajednice. Nadalje, pomoć i uloga države matice Čehoslovačke, a nakon 90-ih godina 20. stoljeća Češke, te politički odnosi Jugoslavije, kasnije Hrvatske, s tim državama navedenim društvenim procesima daju značajan ton i potiču/inhibiraju različite manifestacije i cjelokupni kulturni, gospodarski i politički angažman nuždan za promicanje i održavanje češkog nacionalnog identiteta u dijaspori. U slučaju Čeha u Hrvatskoj, ti su odnosi u znatnoj mjeri bili afirmativni i poticajni za češku nacionalnu zajednicu, a nepostojanje i isključenost pograničnih razmirica i sukoba dodatno je poticajno djelovalo kao činilac afirmacije Čeha u Hrvatskoj u njezinim različitim povijesnim razdobljima i državnopravnim oblicima. Cilj je ovoga rada, na temelju provedenog empirijskog istraživanja 2017. godine na području Bjelovarsko-bilogorske županije (kvalitativni polustrukturirani intervjui), spoznati kakva je uloga pamćenja/sjećanja aktera te nacionalne zajednice i kulturnih institucija u prijenosu, očuvanju i kreaciji nacionalnog identiteta Čeha, što čini ujedno i glavnu branu asimilacije, odnosno predstavlja činilac njezina usporavanja. U setu pitanja u intervjuiima ispitivano je koliko sami ispitanici poznaju povijest vlastite zajednice u Daruvaru i okolici, od dolaska Čeha u taj kraj do njihova prihvata od strane brojnijih nacionalnih zajednica na tom prostoru (Hrvata, Srba, Mađara i drugih). Suživot je splet mreža primarnih socijalnih odnosa različitih etnija koje čine lokalnu zajednicu, a nacionalno mješoviti brakovi njegov su važan sastojak, pa je i to pitanje postavljeno u intervjuiima. Jezik, školovanje na češkom jeziku, aktivnosti *beseda* i

drugi oblici organiziranosti i kulturne aktivnosti Čeha važni su za njihov nacionalni identitet i činili su podlogu za segment pitanja u intervjuima. Prethodno navedena pitanja i odgovori intervjuiranih Čeha supsumirani su u dvije tematske cjeline: *Sjećanje na dolazak, prihvat i suživot u novom kraju* i *Organiziranost, asimilacija, nacionalni identitet*. Analiza odgovora ispitanika, uz prikladni teorijski okvir, čini okvir interpretacije koja bi trebala sadržavati spoznaje nekih dimenzija češkog nacionalnog identiteta i odgovore na pitanja s kojim se problemima/preprekama suočavaju Česi u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji u vezi s njegovim očuvanjem i daljnjom izgradnjom te u sprečavanju i/ili barem usporavanju gotovo neizbježne asimilacije, koja najčešće prati nacionalne/etničke manjine, pa i češku.

2. Česi u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji

Česi u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji iznadprosječno su zastupljeni u ukupnoj populaciji u odnosu na ostale hrvatske županije. Iako se i u toj županiji njihov broj i udio blago smanjuju u nekoliko posljednjih popisa stanovništva (1991., 2001., 2011.), Česi su u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji u ukupnoj populaciji (Popis 2011. g.) zastupljeni sa 6.287 pripadnika, što čini ukupno 5,2% stanovnika županije. Brojnost neke zajednice, uz ostale sociokulturne, političke i gospodarske okolnosti (sloboda djelovanja i udruživanja, financijska potpora, tradicija aktivnosti i djelovanja, veze s matičnom državom-nacijom i sl.), čini važnu pretpostavku za aktivnosti na očuvanju nacionalnog identiteta neke zajednice, posebno manjinske, u ovom slučaju češke. U sljedeće dvije tablice prikazuje se kretanje broja Čeha u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji u posljednja tri popisa stanovništva (Popis 1991., 2001., 2011.) te njihova raspoređenost u gradovima i općinama županije (Popis 2011.).

Tablica 1. Etnička struktura stanovništva u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji 1991., 2001. i 2011.

NACIONALNOST	1991.		2001.		2011.	
	broj	%	broj	%	broj	%
Hrvati	97.781	67,8	109.871	82,5	101.582	84,8
Albanci	608	0,4	755	0,5	743	0,6
Austrijanci	5	0,0	7	0,0	3	0,0
Bošnjaci	198	0,1	66	0,0	121	0,1
Bugari	-	-	18	0,0	12	0,0
Crnogorci	119	0,0	83	0,0	63	0,0

Česi	8.393	5,8	7.098	5,3	6.287	5,2
Grci	-	-	-	-	-	-
Mađari	2.022	1,4	1.188	0,8	881	0,7
Makedonci	131	0,0	93	0,0	80	0,0
Nijemci	123	0,0	84	0,0	93	0,0
Poljaci	12	0,0	10	0,0	12	0,0
Romi	144	0,0	140	0,1	391	0,3
Rumunji	8	0,0	5	0,0	11	0,0
Rusi	10	0,0	11	0,0	12	0,0
Rusini	12	0,0	13	0,0	10	0,0
Slovaci	56	0,0	46	0,0	34	0,0
Slovinci	230	0,1	120	0,0	102	0,0
Srbi	23.255	16,1	9.421	7,0	7.552	6,3
Talijani	83	0,0	79	0,0	73	0,0
Turci	-	-	-	-	2	0,0
Ukrajinci	10	0,0	10		12	0,0
Vlasi	-	-	-	-	-	-
Židovi	18	0,0	11	0,0	10	0,0
Ostale narodnosti	81	0,0	156	0,1	90	0,0
Nacionalno neopredijeljeni	11.417	7,9	3.241	2,4	1.285	1,0
Jugoslaveni	5.710	3,9	-	-	-	-
Regionalna pripadnost	97	0,0	-	-	10	0,0
Nepoznato	2.131	1,4	558	0,4	295	0,2
Ukupno	144.042	100,0	133.084	100,0	119.764	100,0

Izvori: Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881, Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1992.; Popis stanovništva 2001., Državni zavod za statistiku, 2002. Popis stanovništva 2011., Zagreb: www. Državni zavod za statistiku, 2013.

Tablica 2. Stanovništva prema narodnosti po gradovima/općinama Bjelovarsko-bilogorske županije, Popis 2011.

	UKUPNO	ČESI	HRVATI	OSTALI
Bjelovarsko-bilogorska županija	119.764	6.287	101.582	11.895
%	100,00	5,25	84,82	9,93
Gradovi				
Bjelovar	40.726	148	36.753	3.825
%	100,00	0,37	91,25	8,38
Čazma	8.077	5	7.907	165
%	100,00	0,06	97,90	2,04
Daruvar	11.633	2.485	7.129	2.019
%	100,00	21,36	61,28	17,36
Garešnica	10.472	147	8.872	1.453
%	100,00	1,40	84,72	13,88
Grubišno Polje	6.478	1.109	4.383	976
%	100,00	17,12	67,66	15,22
OPĆINE				
Berek	1.443	1	1.323	119
%	100,00	0,07	91,68	8,25
Dežanovac	2.715	627	1.598	490
%	100,00	23,09	58,86	18,05
Đulovac	3.245	34	2.720	491
%	100,00	1,05	83,82	15,13
Hercegovac	2.383	196	2.126	61
%	100,00	8,22	89,22	2,56
Ivanska	2.911	4	2.673	234
%	100,00	0,14	91,82	8,04
Kapela	2.984	3	2.868	113
%	100,00	0,10	96,11	3,79
Končanica	2.360	1.110	983	267
%	100,00	47,03	41,65	11,32
NovaRača	3.433	8	3.150	275
%	100,0	0,23	91,76	8,01
Rovišće	4.822	4	4.711	107
%	100,00	0,08	97,70	2,22

Severin %	877 100,00	4 0,46	763 87,00	110 12,54
Sirač %	2.218 100,00	251 11,32	1.624 73,22	343 15,46
Šandrovac %	1.776 100,00	- -	1.547 87,11	229 12,89
Štefanje %	2.030 100,00	- -	1.875 92,36	155 7,64
VelikaPisanica %	1.781 100,00	6 0,34	1.286 72,21	489 27,45
VelikaTrnovitica %	1.370 100,00	7 0,51	1.299 94,82	64 4,67
VelikiGrđevac %	2.849 100,00	135 4,74	2.422 85,01	292 10,25
VelikoTrojstvo %	2.741 100,00	3 0,11	2.681 97,81	57 2,08
ZrinskiTopolovac %	890 100,00	- -	889 99,89	1 0,11

Hrvatska u demografiji registrira negativne trendove, a slična je situacija u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Stanovništvo se u posljednja tri popisa stanovništva (Popis 1991., 2001., 2011.) stalno smanjuje.¹ Nacionalna homogenizacija, kao posljedica sociopolitičkih i ratnih obrazaca socijalne interakcije, povećala je udio većinskih Hrvata u populaciji i smanjila udio ostalih segmenata populacije, posebno iz korpusa 'novih' nacionalnih manjina. Prisutna je razlika između prvog (1991.–2001.) i drugog (2001.–2011.) međupopisnog razdoblja, utoliko što je povećanje etničkih Hrvata evidentnije u prvom međupopisnom razdoblju, dok se s postupnim odmakom od rata i stabiliziranjem situacije uravnotežava i socio-demografska komponenta hrvatskog društva, a broj etničkih Hrvata u županiji se smanjuje. Prijeratna struktura stanovništva Bjelovarsko-bilogorske županije prema nacionalnom sastavu pokazivala je izrazitu multietničnost, odnosno velik udio različitih etničkih/nacionalnih skupina, kao i nacionalno neopredijeljenih i Jugoslavena

¹ Prema podacima *Državnog zavoda za statistiku*, za 2008., 2009., 2010., 2011. i 2012. prirodni prirast u ovoj županiji je po godinama: 2008. (- 622), 2009. (- 681), 2010. (- 564), 2011. (- 656), 2012. (- 640). Migracijski saldo za vanjske migracije (doseljavanje i odseljavanje u Hrvatsku), u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji za navedeno razdoblje izgleda ovako: 2008. (+ 41), 2009. (- 137), 2010. (- 274), 2011. (- 345), 2012. (- 44).

u ukupnom stanovništvu. Oko trećine populacije činili su pripadnici različitih nacionalnih manjina i ostalih kategorija stanovništva koji nisu činili segment hrvatske etničke većine. U županiji su, uz većinske Hrvate, po broju i udjelu visoko mjesto zauzimali Srbi, Česi i Mađari te Jugoslaveni i nacionalno neopredijeljeni. Dok su iz političkih razloga (promjena državnog okvira) Jugoslaveni prestali biti popisna kategorija, svi ostali iz korpusa brojčano i postotno izrazitije zastupljenih kategorija doživjeli su veći ili manji 'pad', što se očituje kao smanjenje broja i udjela pripadnika većine etničkih/nacionalnih manjina i ostalih ne-Hrvata. Najveće promjene dogodile su se u srpskom etničkom korpusu, koji je s visokih 16,1% udjela u županijskom stanovništvu smanjen na svega 7%, što je smanjenje za više od polovice predratnog broja Srba u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Iako je i u drugom međupopisnom razdoblju registriran pad broja Srba u županiji, više se ne radi o većem broju pripadnika navedene populacije, pa se situacija stabilizira. I dok su Srbi doživjeli izrazitije smanjenje broja i udjela u ukupnoj županijskoj populaciji u odnosu na popis 1991., Česi bilježe vrlo malo smanjenje svojega broja i udjela u ukupnoj populaciji. U Daruvaru su Česi dobro organizirani, tamo je središte Čeha u Hrvatskoj, tako da aktivnosti pripadnika češke nacionalne manjine u različitim folklornim, kulturnim, sportskim, političkim i drugim društvima i organizacijama bitno pridonose očuvanju i daljnjem razvoju češkog nacionalnog identiteta u toj županiji i Hrvatskoj u cjelini. Česi su aktivni u besedama, koje nalazimo u Daruvaru, Doljanima, Gornjem Daruvaru i Ljudevit Selu. U češkim *besedama* aktivne su folklorne skupine, puhački orkestri, radioamateri, pjevački zborovi, likovne skupine, kazališne družine i sl. *Češka beseda Daruvar* djeluje od 1907. godine, a u njezinu okviru djeluju sekcije, kazališna, pjevačka, Folklorni ansambl *Holubička* i Knjižnica *Franta Burian*. Za češki nacionalni identitet posebno su važni jezik i pismo, a u tom segmentu postoji nekoliko važnih institucija i udruga. Jedna je od njih novinsko-izdavačka kuća *Jednota*, koja izdaje tjedne češke novine *Jednota*, zatim dječji mjesečnik *Detsky koutek*, dva godišnjaka *Češki lidovy kalendar* i *Prehled*. Obrazovanje na jeziku i pismu češke nacionalne manjine prisutno je u toj županiji. Edukacija u sekundarnoj socijalizaciji počinje već u Dječjem vrtiću Ferde Mravenca, nastavlja se u Češkoj osnovnoj školi Jana Amosa Komenskog, dok u daruvarskoj Gimnaziji postoji odjeljenje na češkom jeziku. U daruvarskoj knjižnici nalazi se Središnja knjižnica Čeha u Hrvatskoj, a Radio Daruvar emitira svaki dan emisiju na češkom jeziku. I uza sve aktivnosti oko očuvanja nacionalnog identiteta i sprečavanja asimilacije, broj se Čeha u Daruvaru i okolici smanjuje, iako upravo uslijed navedenih aktivnosti asimilacija u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji ima postupnu tendenciju, koja se manifestira kao blag pad broja i udjela Čeha u ukupnoj županijskoj populaciji. Prema gradovima i općinama (Popis 2011.), po većoj multietničnosti od prosjeka županije izdvajaju se

gradovi Daruvar, Garešnica i Grubišno Polje te općine Dežanovac, Đulovac, Končanica, Sirač i Velika Pisanica. U znatnom su broju u gradu Daruvaru, a onda i u udjelu u stanovništvu prisutni Česi (21,36%), a zatim Srbi (12,28%). U Garešnici Srbi čine 10,14% ukupnog stanovništva toga grada, dok u Grubišnom Polju Česi (17,12%) i Srbi (8,89%) čine dvije nacionalne manjine koje su znatno zastupljenije od ostalih etničkih i nacionalnih manjina. U Općini Dežanovac Česi čine znatan udio u stanovništvu (23,09%), a u Općini Đulovac to su Srbi (13,16%). U Općini Končanica Česi čine 47,03% stanovništva općine, a Srbi 7,63%. Općina Sirač u sastavu stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti ima 13,53% Srba i 11,32% Čeha, dok su u Općini Velika Pisanica Srbi zastupljeni s 12,97%. U nekoliko općina nije zastupljena češka populacija (Šandrovac, Štefanje, Zrinski Topolovac).

3. Komunikacijsko i kulturalno sjećanje/pamćenje kao činitelj nacionalnog identiteta

Svijest o sebi i drugima, o različitosti i povezanosti pojedinaca u grupe i zajednice, njihovim međusobnim odnosima, prošlosti, aktualnom vremenu i promišljanju budućnosti čini pojedinačne i kolektivne identitete. Identitet nije nešto što se stvara *ex nihilo* nego se prenosi s generacije na generaciju, i to u različitim oblicima i s različitim sredstvima komunikacije. Sjećanje i pamćenje rezultanta su takvih sociopsiholoških procesa, ali i njihova pretpostavka. Utoliko je za svaku, pa i manjinsku zajednicu vrlo važno sjećanje/pamćenje aktera te zajednice (u ovom slučaju nacionalne manjine), u polju svih aktivnosti koje čine temelj za očuvanje, prijenos i dogradnju nacionalnog identiteta. Kako se definira sjećanje/pamćenje i kako njihovu ulogu u oblikovanju identiteta zajednice interpretiraju pojedini autori iz polja društvenih i humanističkih znanosti? Sjećanje i pamćenje čine važnu sastavnicu individualnih i kolektivnih identiteta povezujući pojedinca sa zajednicom i uvode u te odnose transvremensku projekciju zajednice, koja polazi od predaka, a završava brigom o potomcima. Rad na pamćenju nije samo spontana aktivnost aktera u primarnosocijalizacijskim mrežama nego i kontinuirana djelatnost institucija, posebno onih u području obrazovanja. Pamćenje pojedinca proteže se u prošlost, a projekcija njegovih vizija u budućnost, pa iako je pojedinačno vrijeme ograničeno, on se kreće izvan i preko osobnog iskustva (Assman, A., 2011.), što sve oblikuje njegov identitet. Slično je i s kolektivnim identitetima, uključujući etnički i nacionalni, koji nastaju u sinergiji različitih individualnih i kolektivnih memorija prenošenih usmeno, generacijskim i međugeneracijskim komunikacijama te kulturom (pismo, institucije, muzeji, arhivi). Pamćenje je, ističe A. Assman, povezanost naših sjećanja, a jezik čini njegov temelj (Assman, A., 2011.). Slično navedenoj autorici, T. Kuljić

također razlikuje sjećanje i pamćenje. Tako, prema njegovim interpretacijama, sjećanja se socijalno konstruiraju u jezičnoj i ukupno komunikacijskoj razmjeni s drugim ljudima, dok je pamćenje sinergija i povezanost naših sjećanja (Kuljić, 2006.). Sjećanje i pamćenje pretpostavka su jače vezanosti za zajednicu, pogotovo obitelj i naciju, koje se predstavljaju kao ono naintimnije što pojedinac s drugima može doživjeti, što posebno vrijedi za etnički oblik nacije. Ili, kako o tome piše V. Katunarić: „Nacionalno najuspješnije oponaša prostor zbiljske, intimne i neposredne zajednice, kakva je obiteljska, rodbinska ili prijateljska. To je surogat zajednice, u prvom redu obitelji, ali dosad najuspješniji“ (Katunarić, 2007., str. 158). To daje posebnu motivacijsku snagu pojedincima u takvim zajednicama, a što može biti prosljeđeno prema različitim ciljevima, od onih kooperativnih do izrazito konfliktnih. Utoliko je važno kulturalno sjećanje i njegovi interpretatori, koji kao ‘čuvari’ pamćenja mogu istu situaciju i događaj koristiti u različite svrhe, što nameće akterima u javnosti, posebno onima s najviše društvene moći, odgovorno i kooperativno ponašanje u odnosu na pamćenje zajednice, njegovu (zlo)upotrebu i interese same zajednice. Sjećanje se oblikuje u naraciju koja daje smisao pojedincu i grupi (zajednici). Sjećanje oblikuje identitet, ali i nosioci identiteta prenose sjećanje na prošlo vrijeme osobama iz svog mikrosocijalnog ambijenta, dodajući i oduzimajući onome što su čuli u komunikaciji s drugima, pa je sjećanje, kao i identitet, u stalnim mijenama, preradama i dopunama onih koji ga prenose.² Uz to, svaki pojedinac, kao i grupa, ima svoje poglede i interpretacije onoga što se dogodilo, što je aktualno i kakva će biti perspektiva. Za opstanak nacionalnih manjina, sjećanje i pamćenje imaju posebno značenje, utoliko što su to zajednice s relativno malim kapacitetom moći, što u okružju različitih diverziteta utječe na očuvanje njihovih identiteta (Pusić, 1995.). Sinergija komunikacijskog i kulturalnog sjećanja/pamćenja najvažniji je činilac u aktivnostima na očuvanju nacionalnog identiteta zajednice. Kultura sjećanja nacionalnih manjina nije dominantni sociokulturni obrazac, stoga se to sjećanje fokusira na stariju prošlost, uglavnom na dolazak prvih doseljenika i njihovo uključivanje u tadašnje društvo. To je olakotna okolnost u teškoj fragmentaciji sjećanja koja se dogodila prilikom raspada bivše Jugoslavije, a ratni sukobi u znatnoj su mjeri uništili i razorili zajedničko sjećanje (Cipek, 2011.), što se znatno manje reflektira na ‘stare’

² Isti ili slični procesi značajke su rada povjesničara, sociologa i drugih, koji u interpretaciju kolektivnih identiteta, uključujući nacionalni, unose akumulirana predznanja i preduvjerenja, koja su usvojili u primarnoj i sekundarnoj socijalizaciji. Š. Sand o tome piše: „... povjesničar, poput drugih članova društva, akumulira slojeve kolektivnog pamćenja dobrano prije negoli postane istraživač. Svaki je od nas asimilirao mnoštvo narativa oblikovanih prošlim ideološkim borbama. Povijesna predavanja, društveno i državno uređenje, obrazovni sustav, nacionalni blagdani, spomendani, obljetnice, državne ceremonije – različite sfere pamćenja stapaju se u zamišljeni svemir predstavljajući prošlost, i to se stapa dobrano prije negoli je osoba stekla oruđa za kritičko promišljanje o tome“ (Sand, 2012., str. 25).

manjine, a više na one nastale tim raspadom ('nove' manjine). S druge strane, sjećanju 'starih' nacionalnih manjina (uključujući ovdje analiziranu češku) nedostaje jači emotivni naboj, koji s vremenskim odmakom od prvih doseljenja njihovih predaka blijedi i sve se teže održava kao kolektivna naracija.

4. Asimilacija, organiziranost i nacionalni identitet

U posljednja tri popisa stanovništva (Popis 1991., 2001., 2011.), etnička struktura u Hrvatskoj znatno se promijenila. Sve se to događalo u sociopolitičkom okviru raspada SFRJ i ratnih sukoba koji su bili uzrok/posljedica tog raspada. Ratne migracije (iznudene i prisilne), kao posljedica etničkog čišćenja pojedinih prostora uzrokovale su smanjenje nacionalnih/etničkih zajednica koje su poprimile status etničkih/nacionalnih manjina ('stare' i 'nove') ili su taj status imale. Uz te sociodemografske procese i promjene, treba dodati i asimilaciju, koja je dugotrajniji proces s uglavnom kontinuiranim smanjivanjem manjinskih populacija, ali je u tom razdoblju bilo i inverznih procesa kod nekih manjina. Posebno radikalno smanjenje populacije dogodilo se u korpusu 'novih' nacionalnih manjina (Srbi, Muslimani/Bošnjaci, Makedonci, Slovenci, Crnogorci), najviše kod Srba, koji su svedeni na otprilike trećinu predratnog broja i udjela u ukupnoj populaciji Hrvatske, dok su ostali iz te skupine prepolovljeni. Povećanje se, ako usporedimo neposredno predratni popis iz 1991. i posljednji iz 2011. godine, iz različitih razloga za svaku od etničkih/nacionalnih skupina, dogodilo u slučaju Nijemaca, Albanaca, Roma, Rusa, Austrijanaca, Slovaka, Turaka i Vlaha. Što je asimilacija, koji su mogući uzroci te pojave te je li krajnji ishod nestajanje pojedinih populacija i u kojem vremenskom roku? Asimilacija je kontinuiran proces s nekim manjim inverzijama, ali u konačnici uglavnom s posljedicom smanjenja nacionalnomanjinskog stanovništva. Asimilacija se definira kao „... proces kojim pojedinci ili narodnosne skupine postaju društveno-kulturno slični tuđim kulturnim sredinama, kada usvajaju tuđe kulturne i društvene vrijednosti i obilježja; asimilacija može uslijediti u kakvom migracijskom sklopu, ili kada nova i snažna djelovanja tuđih sredina zahvate narode, odnosno etničke ili druge vrste manjina“ (Heršak, 1998., 12). Ono što svakako treba istaknuti jest da se svi navedeni procesi interkulturalnosti događaju u prostoru moći s različitim kapacitetima pojedinih zajednica i njezinih pripadnika. Problem nacionalnih/etničkih manjina jest u njihovoj (malo)brojnosti i uglavnom minornoj društvenoj moći u odnosu na većinsku nacionalnu zajednicu. Postoje velike razlike između društava s dominantnim etničkim, odnosno političkim (građanskim) oblikom nacije utoliko što je odnos većine i manjine delikatniji u prvom slučaju. Etnički oblik nacije, dominantan u istočnoj i srednjoj Europi, uključujući Hrvatsku, na razini društva u cjelini, pa i u slučaju definici-

je države, favorizira nacionalnu većinu, a nacionalne i etničke manjine tretiraju se kao zajednice koje se trebaju prilagoditi većini. U slučaju zemalja i društava s političkim oblikom nacije (SAD, Francuska i druge), etničko je potisnuto u privatnu sferu ili sferu kulture, a nema dimenzije političkoga. No i u takvim se državama prepoznaje kome je država bliže, o čemu piše V. Katunarić na primjeru SAD-a, gdje konstatira da je, bez obzira na načela, ta država više bijela i anglosaksonska nego crna, romanska ili slavenska. Tako navedeni autor ističe: „Nacionalna država na Zapadu je pravopolitički zamišljena kao zajednica ravnopravnih građana. Ona ipak ima jasno izdvojenu etničku jezgru, matičnu kulturu društvene većine. Taj supstrat nije univerzalistički i egalitaristički, nego partikularistički i hijerokratski. Zna se tko je domaći, a tko stranac i koja im mjesta pripadaju“ (Katunarić, 1991., str. 117). Pitanja i problemi asimilacije u društvima s etničkim oblikom nacije zauzimaju važno mjesto u javnom prostoru i u polju međunacionalnih odnosa. Što je asimilacija i kako se definira? U *Rječniku sociologije* autori ukazuju na razliku između prvotnog i kasnijeg značenja asimilacije u sociologiji i o tome pišu: „U svome prvotnome značenju, asimilacija je smatrana jednodimenzionalnim, jednostranim procesom u kojemu se autsajderi odriču vlastite kulture u korist kulture društva u kojemu se nalaze. Novija istraživanja asimilaciju vide kao recipročnu, jer uključuje obostrano prilagođavanje i domaćih i migrantskih zajednica. Asimilacija se često rabi naizmjenice s akulturacijom“ (Abercrombie, Hill i Turner, 2008., str. 11). Oblici očuvanja vlastite kulture svode se na komunikacijsku dimenziju unutar neke zajednice, kao i na njihovu socijalnu interakciju s pripadnicima drugih zajednica. Uz tu primarnosocijalizacijsku sferu, važnu ulogu imaju udruge i institucije, kojima se transferiraju informacije i znanje o vlastitoj zajednici, njezinoj povijesti, sociodemografskim obilježjima te statusu u širem društvenom okruženju i dinamici odnosa s drugim grupama. Udruge i institucije čuvari su kulturalnog pamćenja zajednice, pa onda i nacionalnih zajednica, a intenzivnija organiziranost i veće sudjelovanje pripadnika tih zajednica pridonosi očuvanju, prijenosu i novoj kreaciji kolektivnih identiteta tih zajednica. Pitanja identiteta, u ovom slučaju kolektivnog identiteta, nameću se posebno nakon raspada socijalističkih poredaka u Europi i globalizacijskih procesa koji rezultiraju otvaranjem granica i pojačanim migracijama s problemom uključivanja novog stanovništva u potpuno drugačiji sociokulturni okvir. Što je identitet? Identitet je „...jedno od četiriju temeljnih zakona formalne logike i podrazumijeva da su sve pojave u prirodi, društvu i mišljenju jednake (istobitne, 'identične') sebi, iako prolaze mijene u vremenskom razvitku“ (Heršak, 1998., str. 79). Ili, nešto drugačije, identitet je „... svijest o sebi, svojoj osobnosti, obilježjima svoje ličnosti. Identiteti uvijek uključuju i sličnost i različitost (Abercrombie, Hill i Turner, 2008., str. 129). Iz tih definicija može se zaključiti da identiteti upućuju na neka obilježja svojstvena

određenom pojedincu ili kolektivu, ali ukazuju i na stalnu mijenu tih identiteta u koegzistenciji s drugim sličnim identitetima. Globalizacija sa svim posljedicama, posebno kontinuiranim ujednačavanjem ciljanih skupina i pojedinaca, posredovanjem medijske konstrukcije zbilje, rezultira reakcijom kako na strukturalnoj tako i na individualnoj razini. To je prostor za snaženje identiteta, od individualnih do kolektivnih. U vremenu dekonstrukcije socijalističkih društava, 90-ih godina prošlog stoljeća, kao i globalizirajućih procesa na različitim razinama, dominantni kolektivni identiteti jest etnički, odnosno nacionalni, dok je u 19. stoljeću to bio religijski (Dugandžija, 1999.). A nacionalni identitet ima veći kapacitet od bilo kojeg drugog kulturnog kolektivnog identiteta (Smith, 1998.), što predstavlja moguću opasnost za njegovu zloupotrebu, a kako o tome piše jedan drugi autor, „... etnički identitet može biti funkcionalan samo ukoliko je materijalno širokog dosega i ako mu se ne pridaje prekomjerna važnost...“ (Devereux, 1990., str. 248). Nacionalni identitet manjinskih zajednica u trokutu identitet – diverzitet – kapacitet (Pusić, 1995.) figurira kao kolektivni identitet s relativno malom društvenom moći, različitost koja ima problema s očuvanjem vlastitog identiteta, a u nekim slučajevima i s integracijom u društvo (u Hrvatskoj, slučaj Roma u cjelini i Srba u hrvatskom Podunavlju). Većina ‘starih’ nacionalnih manjina, uključujući češku, uglavnom je dobro integrirana u hrvatsko društvo, a asimilacija je dugotrajan proces koji u većini slučajeva stalno smanjuje broj i udio manjinskih populacija, ali – uz aktivnosti na očuvanju tih kolektivnih identiteta – smanjivanje nije rapidno. Veze većinskog stanovništva i etnički/nacionalno manjinske populacije (posebno u vremenima mira), čine mrežu primarne socijalne strukture u lokalnim zajednicama. Ili, kako o tome piše V. Katunarić: „U najvećem broju slučajeva prostor nacije-države sastavljen je od dvaju iznutra slabo omeđenih društvenih prostora u kojima žive manjine. Njihove unutarnje veze su izravne, na razini lokalne zajednice, obitelji i susjedstva, i neizravne, posredovane institucijama države i društva na čitavom prostoru nacije-države. Takav prostor predstavlja realno tlo na kojem izrasta kultura kao red ostvarenih vrijednosti“ (Katunarić, 2007., str. 158). U Hrvatskoj, nakon ratnih sukoba 90-ih godina prošlog stoljeća, markeri na relaciji Hrvati – Srbi u hrvatskom Podunavlju imaju značajke jače omeđenog društvenog prostora, a primarne mreže socijalnih odnosa nisu dovoljno zaživjele. Ni institucije nisu dovoljno posredovale za postupnu, ali sve intenzivniju obnovu tih veza. ‘Stare’ nacionalne manjine, kakva je i češka, uključene su u hrvatsko društvo i tu se kao problem ne nameće integracija već asimilacija i, s druge strane istog procesa, očuvanje, prijenos i daljnja dogradnja nacionalnog identiteta.

5. Empirijsko istraživanje: Sjećanje/pamćenje, identitet i asimilacija na primjeru Čeha u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji

5.1. Metodologija

Intervjui s Česima u daruvarskoj okolici provedeni su 2017. godine, a ukupno je intervjuirano 10 ispitanika, od toga 3 muškarca i 7 žena u dobi 38 – 87 godina u naseljima: Treglava, Ivanovo Selo, Rastovac. U istraživanju su korišteni kvalitativni polustrukturirani intervjui, koji omogućuju intervjuiranima dosta široko zahvaćanje u problematiku koja čini središnju os ispitivanja. Kontakt je uspostavljen posredovanjem predstavnika udruga Čeha u Daruvaru, u kojem su Česi višestruko organizirani. Kao što je provjereno prilikom provođenja više različitih oblika empirijskog istraživanja (anketa, intervju, fokus-grupa) na različitim lokacijama, ulazak posredovanjem samih pripadnika neke zajednice (u ovom slučaju češke nacionalne manjine) amortizira početnu nelagodu ispitanika pred istraživačima i daje im legitimitet ulaska u zajednicu te olakšava postavljanje pitanja. Povjerenje intervjuiranih omogućuje istraživačima postavljanje i delikatnijih pitanja na koja je inače teže dobiti odgovor. U slučaju Čeha, tradicionalno vrlo uključive i uključene 'stare' nacionalne manjine, takvih poteškoća znatno je manje nego u slučaju nekih 'novih' manjina (posebno srpske). Pitanja u intervjuima obuhvatila su više važnih događaja i procesa, od dolaska Čeha u spomenuta naselja pa sve do aktualnog vremena. Uvodno, intervjuirani su upitani što iz svoje obiteljske komunikacije i transfera tih naracija novim generacijama znaju o dolasku Čeha u Daruvar i okolicu (komunikacijsko sjećanje). Za migrante je posebno važno pitanje o tome kako su njihove pretke primili lokalni starosjedioci i koliko je bilo potrebno vremena za njihovo uključivanje u mreže primarnih socijalnih odnosa (susjedstvo, kumstvo, prijateljstvo, bračne i generacijske veze), što je prezentirano u nekoliko sljedećih pitanja u intervjuima. Jezik i obrazovanje među najvažnijim su segmentima nacionalnog identiteta te čine prepoznatljivost među različitim nacijama i etničkim zajednicama i temelj za razvijenu samosvijest i samopoštovanje pripadnika tih zajednica u novim sociokulturnim okolnostima. Utoliko su u intervjuima bili zastupljeni navedeni aspekti češkog nacionalnog identiteta. Daruvar je najbolji primjer za organizaciju, čuvanje, prijenos i dodatno kreiranje tog kolektivnog identiteta, što, osim regionalnog, ima i nacionalno (državno) značenje za Čehe u Hrvatskoj. Gastronomija i svakodnevni život Čeha također čine važan segment njihova nacionalnog identiteta, a obuhvaćeni su u ovom empirijskom istraživanju. Tu su još pitanja o problemima iz vremena 90-ih godina 20. stoljeća i raspada bivše Jugoslavije, suradnje s češkom državom i odnosa Čeha iz Daruvara i okolice prema drugim češkim zajednicama u Hrvatskoj. Kao oznake za kazivače koristimo spol, godine života i naselje u kojem žive, za što su kazivači dali svoj pristanak.

5.2. Sjećanje na dolazak, prihvata i suživot u novom kraju

Migracije stanovništva uključuju početnu lokaciju, iz koje migranti kreću, i završnu, u koju stižu, a motivi migriranja mogu biti različiti – od traženja posla, osiguranja prihoda, novih radnih i životnih izazova preko prenaseljenosti u prethodnoj destinaciji te prirodnih i klimatskih katastrofa do društvenih sukoba i ratova. Migracije su, uz cirkulaciju, oblik prostornog kretanja stanovništva, koji uključuje promjenu mjesta prebivališta, bilo da se radi o odlasku unutar države ili prijelazu preko njezinih granica, bez obzira na to odlazi li se na kraću ili dulju udaljenost, na kraće ili dulje vrijeme (Wertheimer-Baletić, 1982.). Temeljna podjela migracija polazi od (ne)dobrovoljnosti samog čina odlaska, odnosno od najvažnijeg motiva migracijskih kretanja. Prema kriteriju (ne)dobrovoljnosti, R. Heberle razlikuje dobrovoljne migracije, najčešće uvjetovane gospodarskim motivima, zaradom i rješavanjem egzistencijalnih problema, i nedobrovoljne, čiji je uzrok prijetnja, maltretiranje, oružani sukob, protjerivanje stanovništva, koje, u strahu za vlastiti život, napušta svoje domove (Mesić, 1992.). Dolazak Čeha u Daruvar i okolice rezultanta je kombinacije državne politike Austro-Ugarske (kolonizacija) i želje kolonista za poboljšanjem životnih uvjeta na opustjelim prostorima Slavonije i drugih okolnih regija nakon odlaska Turaka. Nakon Velikog bečkog rata (1683. – 1699.), koji je završio mirom u Srijemskim Karlovcima, austrijske vlasti planirale su naseliti opustjelu zemlju, osobito Slavoniju, a poticale su najviše naseljavanje Čeha i Nijemaca (Dugački, 2013.). Tome je pridonijela i postupna promjena društvenih i gospodarskih odnosa, ukidanje feudalizma i širenje kapitalističkih odnosa, čemu je velik doprinos dao svojim patentom o emancipaciji kmetova car Josip II., nakon čega su se kmetovi mogli ženiti bez odobrenja feudalaca te se odseliti s posjeda i potražiti posao negdje drugdje. O tim promjenama piše J. Matušek: „Oko 1750. g. se stanje u Slavoniji i Vojnoj granici toliko poboljšalo da se moglo početi sa kolonizacijom. Dok se ratovalo, dobro su ovdje došli doseljenici Vlasi i Srbi koji su se najbolje uklopili u ratne okolnosti. Sada, kad se počelo razmišljati o gospodarskom razvoju dobro su došli doseljenici iz Češke, Austrije, Njemačke, Italije, Mađarske, ljudi koji su poznavali gospodarstvo. Veliki interes je vladao za koloniste iz Češke koji su bili poznati kao disciplinirani, radišni i dobri gospodari“ (Matušek, 1996.). Migracije se događaju u istom državnom okviru (Habsburška Monarhija), a relativna sličnost jezika, religijska bliskost (kršćanstvo) i pripadnost širem narodnosnom korpusu (Slaveni) olakšali su prihvaćanje pripadnika češke nacionalne zajednice u Hrvatskoj. Socijalna interakcija s domicilnim stanovništvom važna je pretpostavka integracije novopridošlih stanovnika, a intenzivnije veze (suživot), koje uključuju kvalitetno susjedstvo, prijateljstvo i međunacionalne brakove, nastaju postupno. Suživot se može odrediti kao „... splet solidarističkih mreža primarnih (neslužbenih) društvenih odnosa među

pripadnicima različitih etnija na mikrosocijalnoj razini“ (Županov, 1998., str. 214). O svim navedenim pitanjima u intervjuima su svoja razmišljanja i spoznaje iznijeli Česi u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Evo njihovih odgovora: „Bila sam učiteljica u selu, suprug je bio nastavnik. Muž je živio u Daruvarskom Brestovcu. Preci su došli iz Hutne Gore. Do Slavonije i Hrvatske svakako su putovali, pješice, na kolima. Vodili su i stoku sa sobom, neki su povelili krave. Razlozi odlaska iz Češke i dolaska u ove krajeve je siromaštvo. Tamo nije bilo toliko zemlje pa su selili dalje. Na mjestu Ivanovog Sela je bila šuma. Česi su počeli graditi Ivanovo Selo. Neki su se vratili nazad, otišli su opet u Češku.“ (Kazivačica, žena, 1935. g., Ivanovo Selo) Intervjuirana Čehinja ima informacije i spoznaje o tome kako su i zašto njezini pretci stigli u lokalne zajednice Daruvara i okolice. Bilo je i povrataka u Češku, što pokazuje svu složenost migriranja neke populacije. A o ulozi države u naseljavanju češke populacije saznajemo u sljedećem intervjuu. „Česi su došli tu, bilo je dosta šume, trebalo je krčiti. Marija Terezija je imala dvorac, načinila je plan da selo tu bude izgrađeno. Kolima bi dolazili pa i pješke. U Ivanovom Selu slagali su se svi sa svima. Sa Srbima smo bili dobri, pili smo kavu. Bakama Srbinkama u Rastovcu smo pomagali kupiti šljive.“ (Kazivač, muškarac, 1936. g., Ivanovo Selo) Plansko naseljavanje vezano za tadašnju državnu vlast segment je i u aktualnom vremenu kolektivne memorije Čeha – kao uostalom i međunacionalna koegzistencija, koja se pamti iz nacionalne prošlosti, ali i aktualizira u novijem vremenu. O potisnim činocima migracija Čeha saznajemo od sljedećeg intervjuiranog pripadnika te zajednice. „Dolazili su iz Moravske, to je sve bilo hudo, davno je to bilo, oko 1820. g. Došli su tu jer su tamo loše živjeli. Glad ih je natjerala, čuli su da su ovdje bolji uvjeti za život, zemlja je plodnija.“ (Kazivač, muškarac, 1930. g., Ivanovo Selo) O različitim poteškoćama s kojima su se doseljenici susretali nakon svojeg dolaska saznajemo u sljedećem intervjuu: „Došli su ovamo, pradjed je došao sa sinom (Brabec Ivan), sinu je bilo 8 godina. Nastanili su se kod potoka, da imaju vodu za marvu. Čuli su vukove kako zavijaju, krčili su šume da bi imali polja. Mama mi je umrla od 100 godina i 6 dana. Živjela sam jako teško. Bila sam 12 godina kad je počeo rat (...) nastala je još jedna vojska. Česi su stradali, zapalili su školu, dom, odveli su Čehu u srpskom selu. Svaka kuća je imala konje i kola. Čerkezi su ranjene konje napustili pa se moglo birati konje od Čerkeza.“ (Kazivačica, žena, 1930. g., Ivanovo Selo) O kulturama koje su u nove krajeve donijeli Česi saznajemo ovo: „Djed je došao iz Češke u Ivanovo Selo. Baka se udala za Čeha, putovali su pješice. U Češkoj je došla velika poplava, svi su pobjegli na jedno brdašće. Kad se poplava povukla, sve im je propalo pa su krenuli kud su ih oči vodile. To je bila državna imovina, ondje su dobili parcele, sagradili su kuće od pruča i blata. Krumpir je došao iz Češke (...) neki su došli sa psima.“ (Kazivačica, žena, 1940., Treglava) O kulturi, tehnološkim inovacijama i znatnim razlikama u pitanjima umi-

jeća, kulturnih obrazaca i svakodnevnog življenja, doznajemo u sljedećem iskazu: „Česi su donijeli u ove krajeve neka umijeća. Srbi nisu znali ni kruh ispeći. Česi su ih naučili peći kruh. Velike darove su im davali za to, davali su im zemlju. U šumama je u to vrijeme kada su Česi doselili bilo i vukova. Često su ih napadali noću.“ (Kazivačica, žena, 1935. g., Ivanovo Selo) U nekoliko sljedećih intervjua saznajemo o nekim događajima iz ratova u 20. stoljeću i suživotu s domicilnim stanovništvom, posebno sa Srbima. „Mi smo vozili na kravama terete i obrađivali 12 jutara zemlje. Partizani su djedu uzeli vršalicu, osiromašili su ga do kraja. Djed je kupio mom bratu 12 jutara zemlje. Pohlepa za gruntom je vladala. Loš je bio odnos Čeha i Srba. U općini su bili samo Srbi. Muškarci su bježali pred žandarima. Zvali su nas ‚pemska marva‘ (žandari), bilo je premlaćivanja ljudi. Bila je Grđevačka buna. Srbi su za NDH oterani u Srbiju, nakon rata su se vratili i opet okožili.“ (Kazivačica, žena, 1930. g., Ivanovo Selo) „Suživot sa Srbima, Ivanovo Selo nije imalo problema sa Srbima. Između Srba i Čeha nema baš miješanih brakova.“ (Kazivačica, žena, 1935. g., Ivanovo Selo) „Težak odnos sa Srbima (...) vadili smo krumpir u ovom ratu (1991.), oni su opkolili selo. Avion je kružio i pretio. Srbi su zapalili štagljeve. Sin mi je poginuo...“ (Kazivačica, žena, 1930. g., Ivanovo Selo)

U kolektivnoj memoriji Čeha u Daruvaru i okolici egzistiraju sjećanja na dolazak njihovih predaka u Hrvatsku. Priče su čuli od baka i djedova, koji su se ili sami doselili ili su djeca useljenika. Prema tim naracijama, glavni motiv dolaska Čeha u nove krajeve jest socioekonomski, siromaštvo u krajevima Austro-Ugarske iz kojih su došli. Napuštaju se destinacije koje su bile sinonim za siromaštvo, s manje plodnom zemljom, te dolazi u krajeve koji su, barem u perspektivi, nudili više egzistencijalnih resursa, posebno u poljoprivredi. Zemlja kao resurs, bogatija i plodnija od one koju ostavljaju ili je nisu tamo ni imali, važan je privlačni motiv doseljenika. Odlaskom Turaka smanjilo se stanovništvo u tim naseljima, pa je cilj austrougarskih vlasti bio poticati kolonizaciju slabije naseljenog prostora. Osim individualnih i obiteljskih motiva, državni razlozi i njihovo poticanje i pretvaranje u relativno organiziranu aktivnost pridonijeli su naseljavanju Čeha (kao i pripadnika drugih narodnosnih skupina) u hrvatske regije, posebno u sjeverne krajeve Hrvatske. Česi nisu u svim slučajevima kupovali zemlju pogodnu odmah za sadnju usjeva već su krčili šume da bi ih pretvarali u oranice, što je bio jeftiniji, ali fizički znatno teži oblik njihova uključivanja u lokalnu poljoprivredu. Dolazak je bio raznolik, od prijevoza kolima do pješčenja i korištenja drugih prijevoznih sredstava. S doseljenicima je išla i njihova stoka, što ukazuje na to da su migranti ciljano išli na poljoprivredu kao izvor egzistencije, na bolju i kvalitetniju zemlju, koju je najčešće trebalo krčenjem zaraditi. Česi su donijeli neke tehnološke i egzistencijalne inovacije, poput kvalitetnije obrade zemlje, nekih kultura važnih za prehranu (krumpir), umijeća pečenja kruha i slič-

no. Češka je u odnosu na tadašnju Hrvatsku bila znatno razvijenija, a Hrvatska se s društvenim promjenama otvara za useljenike i strani kapital (Lipovac, Vondraček, 2009.). Iako se doseljenici u početku tretiraju kao 'strano tijelo' u domaćem korpusu stanovništva, Česi su imali neke komparativne prednosti za uključivanje u tadašnje hrvatsko društvo. Relativna sličnost jezika, slavenska etnička grupa u širem smislu te tehnološki, gastronomski, obrtnički i poljoprivredni doprinosi novom kraju učinili su ih prijemčivima domicilnom stanovništvu. Češka etnička i državna matica nije neposredni susjed Hrvatskoj, pa će ta činjenica također afirmativno utjecati na status i inkluziju češke nacionalne manjine u hrvatsko društvo i njegov institucionalni okvir. U svojim odgovorima intervjuirani Česi osvrću se na II. svjetski rat te na događaje iz 90-ih godina prošlog stoljeća i ratni raspad bivše države. Komentiraju nadalje i međunacionalne odnose, posebno na relaciji Srbi – Česi, iz čega se može primijetiti da je između njih postojao kvalitetan suživot u mirnodopsko vrijeme, ali uglavnom bez nacionalno mješovitih brakova, što se može objasniti različitim vjerskim pripadnostima. Česi su znatno češće ulazili u brakove s Hrvatima. Isto tako, pobuna Srba 90-ih godina 20. stoljeća otežala je život i Česima, a u te međunacionalne relacije unijela je netrpeljivost i sukob, s nasiljem i zločinima koje su počinili pobunjeni Srbi potpomognuti Jugoslavenskom narodnom armijom.

5.3. Organiziranost, asimilacija, nacionalni identitet

Identiteti se oblikuju i prenose mrežama primarne i sekundarne socijalizacije, a za nacionalne manjine posebno je važno njihovo organiziranje. Iako je primarnosocijalizacijska sfera (obitelj, susjedstvo, prijateljstvo i drugi oblici) s komunikacijskim sjećanjem vrlo važna za identitetske naracije u korpusu etničkih/nacionalnih manjina, čuvanje baštine i kulture nacionalnih manjina bilo bi znatno otežano bez organizacije preko institucija i udruga, a njihov identitet slabio bi brže, čime bi se ubrzavala i asimilacija. Primarni socijalni odnosi podložniji su identitetskim mijenama (starenje populacije, mješoviti brakovi i drugo), dok su institucije i udruge stabilniji nosioci i kreatori kolektivnih identiteta, kakav je i nacionalni. Za organiziranje su važni sami pripadnici nacionalne zajednice, a njihov veći broj omogućuje, uz druge činioce (tradicija, podrška većinske nacije), bolju umreženost i uključenost manjinskih zajednica u šire društvo. Važnu dimenziju u izgradnji i čuvanju identiteta zauzimaju odnosi dijaspore s matičnom državom/nacijom, a podrška matice osnažuje manjinsku zajednicu i usporava njihovu asimilaciju. Za organiziranje i raznolike aktivnosti pripadnika nacionalnih manjina važan je normativni okvir unutar kojega se te aktivnosti događaju. Demokratski sustav s poštovanjem i afirmacijom ljudskih, građanskih i manjinskih prava čini taj okvir i omogućuje etničkim/nacionalnim manjinama očuvanje njihova identiteta i uključenost u društvo. Hrvatska država izrazi-

to je multinacionalna s ukupno dvadeset i dvije priznate nacionalne/etničke manjine, od kojih je većina u tom statusu dulje vrijeme ('stare' nacionalne manjine), dok je nekolicina njih to postala u procesu raspada bivše SFRJ (Slovenci, Srbi, Makedonci, Crnogorci, Muslimani/Bošnjaci), koje se u interpretacijama tretiraju kao 'nove' manjine (Janjić, 2010.). Na normativnoj razini Hrvatska ima nekoliko institucionalnih rješenja (Ustav Republike Hrvatske, Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina) kojima regulira status dvadeset i dvije etničke/nacionalne manjine i osigurava njihova kolektivna i individualna prava te tako pridonosi afirmaciji i očuvanju njihova etničkog/nacionalnog identiteta. U intervjuu saznajemo o nekim razlikama u odnosu na učenje češkog jezika prema vremenskim razdobljima, iz perspektive intervjuirane Čehinje. „Jezik je važan za identitet i opstanak nacije, posebno u inozemstvu. Tada, u vrijeme moje mladosti nije bilo škole. Češki se govorio, ali asimilacija je bila prisutna. Češki (...) moja generacija govori češki i danas, u Ivanovom Selu i u školi i kod kuće i danas se govori češki. Kao profesorica sam govorila češki u školi.“ (Kazivačica, žena, 1935. g., Ivanovo Selo) Običaji i gastronomija važni su segmenti nacionalnog identiteta, što je kao tema prisutno u sljedećem intervjuu, uz komentar međunacionalnih odnosa, u ovom slučaju na relaciji Česi – Srbi – Hrvati. „Dolaskom Čeha, mijenja se gastronomija. Česi unose nova jela u domaću kuhinju, češke knedle sa kupusom, gulaš (...) Običaji (...) čijalo, guščje i pačje (...) kirvaj je glavni svetac sela, pekla se pečenica za Božić, Uskrs i Svisvete (...) ljudi su dolazili kod nas (...) Dužijanca, već puno godina nema žetvenih svečanosti (...) Dobar odnos Čeha i s druge strane Hrvata i Srba. Pravoslavno Đurđevo, mi smo išli kod njih (...) Crkva je sv. Mitar, mi smo se jednako volili. Voće su nam davali, jabuke, šljive. Neki Srbi su znali češki. Neki Česi su otišli odavde za vrijeme rata.“ (Kazivačica, žena, 1937. g., Rastovac) I u idućem intervjuu tema je gastronomija. „Knedličke sa zeljem, patka, guska (...) kiseli kupus, mlinci i purica s mašću kojom se guska peče (...) Češka svadba (...) 2 dana kod mladenke 2 dana kod mladenca (...) kitili su se svatovi ružmarinom. Iza svih prigodnih pjesama i recitacija, blagoslov. Knedličke (...) za težake. Doručak oko 9 sati, tada bi se sastajali svatovi. Jele su se pihtije, kobasice, pečenica.“ (Kazivačica, žena, 1940. g., Treglava) Za opstanak neke zajednice važna je i organiziranost njezinih članova, što čini socijalni kapital, koji je ujedno i činilac integracije u šire društvo. „Češka beseda je naše okupljalište. Radila sam u besedi, sada više ne. Organiziraju priredbe, glazba je bila aktivna i prisutna, duhačka glazba, sada ih nema dovoljno. Sviraju na sahranama ali posuđuju glazbu iz drugih sela.“ (Kazivačica, žena, 1935. g., Ivanovo Selo) Jezik i obrazovanje važni su identitetski markeri. „Školovanje, jezik. Poslije rata hrvatska škola je bila zapaljena. Preko puta je bila šumarija, tamo je bila njemačka

škola. Mi smo polutanci, svi govore češki ali to nije češki kao u Češkoj. Prijatelji iz Češke su dolazili ovdje.“ (Kazivač, muškarac, 1936. g., Ivanovo Selo) U još nekoliko intervjuua saznajemo o organiziranosti i društvenoj aktivnosti Čeha u selima oko Daruvara te o žetvenim svečanostima, pod nazivom dužijanca. „Češka beseda (...) Česi dolaze ovamo, beseda je u Ivanovom Selu (...) pokretna trgovina. Pravoslavna crkva je spaljena u ratu.“ (Kazivač, muškarac, 1930. g., Ivanovo Selo) „Dobar kontakt između Čeha u Hrvatskoj, posebno u Slavoniji. Naša beseda je bila u Rijeci, Daruvaru, međusobno se posjećujemo i družimo, aktivni smo.“ (Kazivačica, žena, 1935. g., Ivanovo Selo) „Češka beseda (...) imamo svoju besedu, pjevački zbor, folklorni zbor (velika, srednja i mala skupina), kazališne predstave, više u zimsko vrijeme. Djeca su naučila češki (...) Dužijanca. Ivanovo Selo, bilo je napredno. Pekli smo kolače u krušnoj peći. U Dužijanci sudjeluje Daruvar, Končanica i mi sudjelujemo (...) Molitva je na hrvatskom, hrvatski svećenik (...) Srbi nisu imali svećenika.“ (Kazivač, muškarac, 1932. g., Treglava) U *besedama* ne sudjeluju samo Česi nego i pripadnici drugih naroda. „Aktivna sam u češkoj besedi Daruvar u Odboru za ples. Ovdje su Česi dosta aktivni, to je nama prirodno, važan segment naše tradicije a tako najbolje čuvamo svoj češki identitet. U društva (besede) uključuju se i oni koji nisu Česi, Hrvati, Srbi, Mađari i drugi. U Hrvatskoj Česi imaju dvadesetak domova, dosta smo dobro organizirani. Više je aktivnosti u besedama, od pjesme, plesa, recitacija poezije, kazališnih aktivnosti, sport, stari zanati, gastronomija, limena glazba.“ (Kazivačica, žena, 1979. g., Daruvar) Suradnja s matičnom državom također je važna za nacionalni identitet i opstanak iseljene zajednice. „Za naš rad i aktivnost beseda, važna je pomoć i suradnja sa Češkom. Tako kod izgradnje nove škole polovicu sredstava daje Hrvatska a drugu polovicu Češka. U opremanju plesne grupe narodnim nošnjama također nam pomaže Češka. Pomaže nam ministarstvo vanjskih poslova Češke. U Češkoj se organiziraju i održavaju seminari učenika i učitelja odavde i to je doprinos obrazovanju češke nacionalne manjine u Daruvaru i u Hrvatskoj. Dva učitelja iz Češke pomažu nam na cijelom terenu u vezi školstva. Za folklor imamo seminare, a svako folklorno društvo ima svog partnera u Češkoj.“ (Kazivačica, žena, 1979. g., Daruvar). I još o identitetu u sljedeća dva intervjuua. „Jezik je važan za svaku zajednicu, posebno onu manjinsku ako želi očuvati svoj identitet. Tako je kod nas u češkoj nacionalnoj zajednici, a i mađarski se ovdje govori u obiteljima. Kakva je situacija u obrazovanijim i manje obrazovanim obiteljima po pitanju jezika? Ima tu razlika, tako npr. u manje obrazovanim obiteljima se dosta govori jezik svoje nacionalne manjine, češki, mađarski ili neki drugi. U onima sa srednjim obrazovanjem nešto manje nego kod ovih prethodnih, a onda kod onih visoko obrazovanih, opet se veća pažnja posvećuje jeziku manjine i u obiteljima se više govori.“ (Kazivačica, žena, 1970. g., Daruvar) „Identitet se čuva čitanjem, uzimanjem Jednote, tu su i radio-emi-

sije na češkom na radio Daruvaru. Ovdje nije bilo nekih incidenata (...) Veze sa Češkom, sin je studirao u Pragu, završio medicinu. Bila je mogućnost stipendiranja pa je sam studirao u Pragu.“ (Kazivačica, žena, 1935. g., Ivanovo Selo)

Česi u Daruvaru i okolici imaju dugu tradiciju organiziranja, a njihova brojnost i dobro prihvaćanje od domicilnog društva u kontinuitetu afirmativni su činioци organizacije i udruživanja radi očuvanja njihove nacionalne posebnosti. Glavni su oblici češkog udruživanja *besede*, u kojima se Česi organiziraju po sekcijama, od lutkarskih, dramskih, folklornih do puhačkih, recitatorskih i drugih. Intervjuirani navode, na primjeru puhače glazbe, probleme s kojima se Česi suočavaju u daruvarskom kraju. Sve je manje mladih pripadnika koji se žele aktivirati, a nedostaje i tehničkih resursa, što sve djeluje demotivirajuće za same aktere te nacionalnomanjinske zajednice. Intervjuirani posebnu važnost pridaju jeziku i obrazovanju, tradicionalnim čuvarima i prenosiocima identiteta. Jezik je povijesno, a posebno od 18. stoljeća nadalje važan segment etničkog/nacionalnog identiteta i čini važan kohezijski činilac zajednice, pa njegovo počasno mjesto (Bugarski, 2010.) u (sub)identitetskoj hijerarhiji utječe na oblikovanje nacionalnog identiteta i prenosi one naracije koje naciju čini ‘zamišljenom zajednicom’ (Anderson, 1990.) koja na razini političkog postavlja zahtjev za vlastitom državom. Kod jezika se razlikuju simbolička i komunikacijska funkcija, pa iako je simbolički aspekt jezika važan za zajednicu, jezik se bolje čuva i prenosi novim generacijama ako je u svakodnevici prisutna njegova komunikacijska funkcija. Ili, kako o tome piše D. Škiljan, „... manjinska jezična zajednica se mnogo brže raspada ako se referira uglavnom na simboličku a ne i komunikacijsku dimenziju jezika“. (Škiljan, 2002., str. 214) U slučaju Čeha u Hrvatskoj, pa onda i u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, jezik sve manje ima komunikacijsku dimenziju. Mješoviti brakovi, asimilacija, malobrojnost u pojedinim područjima, sve to pridonosi asimilaciji i jezik gura prema simboličkoj sferi. No ipak, posebno u Daruvaru i okolici, situacija je nešto drugačija. Komunikacija u obiteljima događa se na češkom, barem u nekim situacijama, najčešće ovisno o tome koliko češki znaju majke ili bake. Tu je potrebno svakako istaknuti i sferu sekundarne socijalizacije, od vrtića do osnovne i srednje škole, u kojima se također održava i prenosi češki jezik, a njegova komunikacijska dimenzija pojačava i proširuje ono što je stečeno u primarnosocijalizacijskoj sferi (obitelj, grupa vršnjaka, kumstvo, srodstvo, prijateljstvo).

6. Zaključna razmatranja

Česi su u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji zastupljeni u velikoj mjeri, pa tako u ukupnoj populaciji županije sudjeluju s oko 5%. Iako se njihov broj smanjuje u posljednjih nekoliko popisa stanovništva (1991., 2001., 2011.), tendencija smanji-

vanja jest postupna. Od gradova i općina do županije, njihova zastupljenost najveća je u gradu Daruvaru, gdje su i najbolje organizirani, od folkloru, pjesme, plesa preko vrtića do osnovne i srednje škole. Sve navedeno, uz ulogu obitelji, prijatelja, rodbine i grupe vršnjaka, utječe na afirmaciju i očuvanje češkog nacionalnog identiteta u toj županiji i šire u Hrvatskoj. Asimilacija pripadnika te 'stare' nacionalne manjine proces je prisutan u kontinuitetu, što se manifestira u smanjenju broja i udjela Čeha u županiji i u Hrvatskoj u posljednjim popisima stanovništva. Empirijsko istraživanje (intervjui) na temu odnosa asimilacije i nacionalnog identiteta te njihove korelacije sa sjećanjem/pamćenjem pripadnika Čeha u Daruvaru i okolici, provedeno je 2017. godine na populaciji od deset ispitanika u selima Ivanovo Selo, Treglava i Rastovac. U komunikacijskom sjećanju intervjuiranih Čeha prisutna je tema koja zadire u povijest dolazaka njihovih predaka u naselja Bjelovarsko-bilogorske županije. To je sa stajališta nacionalnog identiteta češke nacionalne manjine važna uporišna točka koja ima funkciju 'korijena' u novom prostoru. Objašnjavanje početaka i sjećanja na to razdoblje imaju u životu svake zajednice, a posebno kod nacije, veliko značenje. Nacije traže povijesnu dubinu da bi pokazale svoju dugotrajnost i time legitimirale vlastitu važnost i dostojanstvo. Slično je i kod dijasporu, koja ima taj 'novi početak', važan za pripadnike iseljene nacije, u ovom slučaju Čeha. Komunikacijskim sjećanjem Česi prenose informacije i različite naracije o dolasku svojih predaka u nove krajeve, a kao glavni uzrok iseljavanja navode siromaštvo i potragu za boljim egzistencijalnim uvjetima življenja. Socijalna interakcija i komunikacija između pridošlog (Česi) i domicilnog stanovništva (Hrvati, Srbi, Mađari, ostali) imale su svojih olakotnih i otegotnih okolnosti. Svaki dolazak drugih/drugačijih u neki socijalni prostor izaziva nelagodu, pa i moguće nesporazume i konflikte na relaciji doseljeno – autohtono stanovništvo. U slučaju dolaska Čeha u Daruvar i okolicu, olakotne okolnosti bile su sličnost u jeziku i religiji, zajedničko šire narodnosno porijeklo (Slaveni), a eventualne ksenofobne reakcije amortizirane su kulturnim doprinosom Čeha novom kraju (gastronomija, kultivirana poljoprivreda, obrti i sl.). Za očuvanje nacionalnog identiteta, uz povoljne makropolitike okolnosti, važna je i samoorganiziranost pripadnika same nacionalne zajednice. Česi su vrlo organizirana nacionalna manjina u Hrvatskoj, a *besede* su sinonim te organiziranosti. Kultura u različitim oblicima, od kazališta, poezije, lutkarstva i dramskih grupa do folkloru, puhačkih ansambala i drugih najvažniji je prijenosnik tradicije, baštine i običaja dotične zajednice. Sve je to temelj očuvanja same nacionalne zajednice i važan segment nacionalnog identiteta. U tom kulturnom ambijentu, uz mrežu primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama, čuva se, prenosi i dodatno izgrađuje nacionalni identitet nacionalnomanjinske zajednice, u ovom slučaju češke. Jezik i školsko obrazovanje činioci su nacionalnog identiteta, a Česi u Daruvaru i okolici, uslijed dobre organiziranosti, u velikoj su

mjeri očuvali češki jezik, čemu školski sustav sa svojim programima za nacionalne manjine (A, B, C) daje velik doprinos, što olakšava očuvanje nacionalne samobitnosti i brana je ubrzanoj asimilaciji češke nacionalne manjine u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, a posredno i u Hrvatskoj u cjelini.

Literatura

1. Abercrombie, Nicholas, Hill, Stephen, Turner, S. Bryan (2008), *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
2. Anderson, Benedict (1990), *Nacija: zamišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Asman, Alaida (2011), *Duga senka prošlosti. Kultura sećanja i politika povesti*. Beograd: Biblioteka XX. vek.
4. Bugarski, Ranko (2010), *Jezik i identitet*. Beograd: Biblioteka XX. vek.
5. Cipek, Tihomir (2011), „Povijest uzvraća udarac. Nacija i demokratska legitimacija“ U: Tihomir Cipek (ur.), *Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb: Disput.
6. Devereux, Georges (1990), *Komplementaristička etnopsihoanaliza*. Zagreb: August Cesarec.
7. Dugački, Vlatka (2013), *Svoj svome. Češka i slovačka manjina u međuratnoj Jugoslaviji (1918.-1941.)*. Zagreb: Srednja Europa.
8. Dugandžija, Nikola (1999), „Između etničko-nacionalnih identiteta“, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva 'Prosvjeta'*, sv. IV. Zagreb.
9. Heršak, Emil (ur.) (1998), *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
10. Janjić, Dušan (2010), „Nove nacionalne manjine i demokratska manjinska politika“. U: Babić, Dragutin, Župarić-Iljić, Drago (ur.), *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
11. Katunarić, Vjeran (1991), „Jedan uvod u interkulturalizam“, *Thélème*, god. 37, br. 2, str. 111-132.
12. Katunarić, Vjeran (2007), *Lica kulture*. Zagreb: AB izdanja antibarbarus.
13. Kuljić, Todor (2006), *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa.
14. Lipovac, Marijan; Vondraček, Franjo (2009), *Česi Zagrebu – Zagreb Česima*. Zagreb: Vijeće češke nacionalne manjine Grada Zagreba.
15. Matušek, Josef (1996), *Česi u Hrvatskoj*. Daruvar: Jednota.
16. Mesić, Milan (1992), *Osjetljivi i ljuti ljudi: hrvatske izbjeglice i prognanici*. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske; Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
17. Pusić, Eugen (1995), „Identitet-diverzitet-kapacitet“, *Erazmus*, Zagreb, br. 11, str. 2-10.
18. Sand, Shlomo (2012), *Kada i kako je izmišljen židovski narod?* Zagreb: MISL.
19. Smith, Anthony (1998), *Nacionalni identitet*. Beograd: Čigoja štampa.
20. Škiljan, Dubravko (2002), *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.

21. Wertheimer-Baletić, Alica (1982), *Demografija: Stanovništvo i ekonomski razvitak*. Zagreb: Informator (Ekonomska biblioteka, Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu).
22. Županov, Josip (1998), „Etničnost i politika na europskom geopolitičkom prostoru“. U: Čičak-Chand, Ružica; Kumpes, Josip (ur.), *Etničnost, nacija, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Hrvatsko sociološko društvo.
23. Županov, Josip (1998), „Etničnost i politika na europskom geopolitičkom prostoru“. U: Čičak-Chand, Ružica; Kumpes, Josip (ur.), *Etničnost, nacija, identitet*, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, str. 199-221.

Izvori

1. *Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881*. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1992.
2. *Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 889*. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1996.
3. *Popis stanovništva 2001.* Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002.
4. *Popis stanovništva 2011.*, Zagreb: www. Državni zavod za statistiku, 2013.
5. *Ustav RH*, Narodne novine, br. 76, Zagreb, 2010.
6. *Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina*, Zagreb, 2002.
7. *Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj*, Zagreb, 2000.
8. *Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina*, Zagreb, 2000.

Remembrance/Memory; Identity; Assimilation: The Czechs in the Bjelovar-Bilogora County

Summary

The paper analyses the empirical research (semi-structured interviews) in the settlements of the Bjelovar-Bilogora County (Ivanovo Selo, Treglava and Ras-tovac), conducted on a sample of the Czech national minority population. Ten members of the Czech national community were interviewed. The analysis of the interview has shown that the respondents are fairly well acquainted with the arrival of their predecessors in the second half of the 19th century to the territory of Croatia in general, and to the area of the Bjelovar-Bilogora County in particular. In the area of this County, the Czechs have in the course of time formed organised societies and associations with the aim of transferring, preserving and creating the national identity of their own community via folklore, school, libraries, cultural events and other activities both in institutions and in associations; this slows down the assimilation into the majority national community. Cultural remembrance additionally contributes to the preservation and transfer of the identity of this national minority. Furthermore, high-quality cooperation with the Czech state strongly influences the prevention of assimilation and all the activities that make the Czech national name recognised. Language

is a major component of national identity of a national community at both the symbolic and the communicational levels. As regards the Czechs, apart from the sphere of socialisation (family, neighbours, friends), school education is of particular importance: members of this national minority are educated in the Czech language and thereby introduced to the Czech culture, which strengthens the sense of belonging to the Czech nation and slows down assimilation.

Keywords: assimilation; Bjelovar-Bilogora County; Czechs; identity; remembrance; memory.

Dr. sc. Dragutin Babić
Institut za migracije i narodnosti
Trg Stjepan Radića 3, HR-10000 Zagreb
dragutin.babic@imin.hr